

Thema

Om de klaarbaarheid

Antwoord aan drs. A.L.Th. de Bruijne

H.J.C.C.J. Wilschut

We gaan het gesprek met drs. De Bruijne afsluiten. Al is het gesprek voor mijn gevoel nog niet echt afgelopen. Op de één of andere manier lijken wij elkaar niet te bereiken. De Bruijne blijft bij mij een verborgen voorkeur voor letterlijkheid bespeuren. Terwijl ik het idee heb dat ik niet werkelijk een antwoord van hem krijg op mijn vragen en kritische kanttekeningen. Toch willen we beiden - daarvan ben ik overtuigd - naar elkaar luisteren en van elkaar leren. Ik doe een laatste poging om mijn bedoeling duidelijk te maken.

Omgevingskennis

De Schrift zelf, hoe werkt dat? Dat is inderdaad de kwestie. Over het uitgangspunt zijn De Bruijne en ik het als gereformeerde theologen bij voorbaat eens: de Schrift is haar eigen uitlegster. Alleen, hoe vul je dat hermeneutisch-methodisch in? Daarover loopt ons gesprek. En dan met betrekking tot een afgegrensd terrein: dat van de bijbelse geschiedschrijving. Kunnen daarin bewust metaforisch bedoelde elementen door de auteur zijn ingevlochten?

Hoe beslist de Schrift over haar eigen uitleg? Of, om de vraag in het kader van dit gesprek toe te spitsen: welke rol speelt de omgevingskennis bij het verstaan van de Schrift? Dat die omgevingskennis een legitieme rol speelt, lijkt mij buiten discussie. De Schrift is geen tijdloos document, maar is geschreven door concrete mensen en in concrete omstandigheden. Andere tijden. Een ander wereldbeeld. Het speelt allemaal een rol. De Bijbel staat in een bepaalde context. Voor een goed verstaan van de Schrift zijn hulpwetenschappen op het gebied van taal, archeologie en geschiedenis nodig. Mocht De Bruijne menen dat ik daarvoor geen oog heb, dan neem ik graag dit misverstand weg. Van harte sluit ik mij aan bij wat prof. dr. J. van Bruggen hierover schrijft in *HET KOMPAS VAN HET CHRISTENDOM. ONTSTAAN EN BETEKENIS VAN EEN OMSTREDEN BIJBEL*, Kampen 2002, p. 71v.

Maar het verhaal wordt anders, wanneer ‘omgevingskennis’ speelruimte moet bieden om een stuk historiografie (i.c. Genesis 6:1-4) eventueel metaforisch op te vatten. Ik weet het, De Bruijne overweegt deze mogelijkheid pas nadat hij is vastgelopen met exegeses die Genesis 6:1-4 letterlijk opvatten. Pas dan roept hij de omgevingskennis te hulp: de mythen buiten Israël, die een seksuele vermenging kennen tussen hemelse wezens en mensen (*WOORD OP SCHRIFT*, Kampen 2002, p. 191v.). Tegen deze achtergrond zou dan ook Genesis 6:1-4 gelezen kunnen worden. Ik noteer opnieuw dat De Bruijne hier voorzichtig formuleert, het gaat om het signaleren van een *mogelijkheid*. En toch blijf ik deze eventuele toepassing van ‘omgevingskennis’ een station te ver vinden. Genesis 6:1-4 is de opmaat voor het zondvloedverhaal van Genesis 6 tot 9. Een verhaal dat naar zijn klaarbare bedoeling feitelijke gebeurtenissen vertelt. Zo gaat het vervolg van de Schrift er ook mee om. Met Genesis 6 tot 9 vormt Genesis 6:1-4 één geheel. Dat betekent mijns inziens: het geeft zich, net zoals het vervolg, als feitelijk gebeurde geschiedenis. Nergens is er een indicatie in de tekst zelf, dat de auteur dit onderdeel metaforisch bedoeld heeft. Daar blijft mijn probleem zitten met de door De Bruijne geopperde exegesemogelijkheid. De tekst zelf staat in een letterlijk bedoelde context. Dan mag de uitleg voor problemen stellen. Maar dan geeft deze moeite nog

niet het recht om tegen de kennelijke bedoeling van de tekst in, een metaforische uitleg te overwegen. Dat heeft wat mij betreft dus niets te maken met een verborgen kentheoretische voorkeur voor letterlijkheid. Wat volgens de Schrift zelf letterlijk bedoeld is, wil ook zo opgevat worden. Anders ontkom je niet aan willekeur.

Even tussen haakjes, volgens De Bruijne beroepen ook orthodoxe uitleggers zich bij hun uitleg van Genesis 6:1-4 (zonen Gods = engelen/'goden') op een buitenbijbelse bron: het apocriefe boek 1 Henoch. Ik dacht dat de exegese 'zonen Gods = engelen' eerder terug ging op de in Genesis 6 gebruikte *term* 'zonen Gods', in de Bijbel meermalen gebruikt voor engelen (denk bijv. aan Ps. 29). Inderdaad is dan het probleem: engelen hebben geen seksuele gemeenschap (Mat. 22). Maar dan heb je het over engelen *in de hemel*. Niet over gevallen gedegenereerde engelen *op de aarde* (P.H.R. van Houwelingen, 2 PETRUS/JUDAS. TESTAMENT IN TWEEVOUD, serie CNT, Kampen 1993, p. 60). Hiermee blijf je binnen de perken van de Schrift zelf. Al kun je twisten over het verbinden van 2 Petrus 2 met Genesis 6. Maar dat is weer een kwestie apart.

Vooronderstelling

Moet bijbelse geschiedschrijving dan altijd letterlijk opgevat worden? De Bruijne signaleert dat ik metaforie verwacht in poëzie en profetie, maar blijkbaar niet in de bijbelse geschiedschrijving. Daartegenover stelt De Bruijne: metaforie was een vertelmiddel in een letterlijke context. Dit in het spoor van Baruch Halpern: a) bijbelse geschiedschrijving voldoet aan de kenmerken van echte oudoosterse geschiedschrijving, en b) tot de vertelmiddelen van de oudoosterse geschiedschrijvers behoorde ook het bewust invlechten van meer 'metaforische' elementen in hun geschiedverhaal.

Hier is sprake van een dubbele vooronderstelling. Allereerst dat oudoosterse geschiedschrijvers (soms) bewust gebruik maakten van metaforische voorstellingen. Daar zijn de nodige gronden voor aan te voeren. Maar het gaat wat erg ver om dit element compleet door te berekenen bij de eerste vooronderstelling: bijbelse geschiedschrijving voldoet aan de kenmerken van echte oudoosterse geschiedschrijving. Tenminste, wanneer dat moet inhouden dat de bijbelse geschiedschrijving alle kenmerken van die oudoosterse geschiedschrijving met huid en haar heeft overgenomen. Met H. Bavinck zeg ik: de Schrift is geheel goddelijk en geheel menselijk (GEREFORMEERDE DOGMATIEK I, Kampen 1976, zesde druk, p. 405). Tot de menselijkheid van de Schrift hoort ongetwijfeld het feit dat zij van ook elders gebruikelijke literaire vormen en genres gebruik maakt. Daarom is er wat mij betreft geen behoefte aan een aparte *hermeneutica sacra* (= heilige hermeneutiek), zoals bepleit o.a. door S. Greijdanus in zijn SCHRIFTBEGINSELEN TER SCHRIFTVERKLARING, Kampen 1946, p. 11).

Alleen, besef wel dat je in de Schrift met een apart, heilig *boek* te maken hebt. Ingegeven door de Geest van God. En dat dat consequenties heeft voor de toepassing van je hermeneutische regels. De oudoosterse geschiedschrijving spreekt regelmatig herkenbaar metaforische taal: de taal van de mythe en van het volksverhaal. Waar openbaring ontbreekt, ontkom je daar ook niet aan. Maar is dat niet het grote verschil met de bijbelse geschiedschrijving? Kan en mag je de oudoosterse metaforie zo maar doortrekken naar de goddelijke openbaring? Dat moet nu juist eerst bewezen worden. Heeft de bijbelse geschiedschrijving niet een eigen karakter, al leidt dat nog steeds niet tot een aparte heilige hermeneutiek? Ter vergelijking wijs ik op de evangeliën. Ze willen werkelijk geschiedenis schrijven, hebben daarin allerlei raakvlakken met de biografie. En toch verschillen ze van de gebruikelijke biografie, hebben ze een uniek karakter (J. van Bruggen, CHRISTUS OP AARDE. ZIJN LEVENSBESCHRIJVING DOOR LEERLINGEN

EN TIJDGENOTEN, serie CNT, Kampen 1987, p. 61v). Geldt dit - mutatis mutandis - ook niet voor het oudtestamentische geschiedenisverhaal? Ik heb hier mijn grote twijfels. Allereerst principieel. En vervolgens om de praktische consequenties. Iemand als A. Noordegraaf gaat in menig opzicht verder dan De Bruijne. Toch laat hij - terecht - een voorzichtige waarschuwing horen: 'Als het waar is, dat de Geest niets menselijks heeft versmaad in de teboekstelling van de openbaring, is dat (namelijk het gebruik van volksverhalen, mythen en sagen, HW) niet op voorhand uit te sluiten. Tegelijk heb ik hier grote aarzelingen, omdat elementen als mythen en sagen maar al te vaak zijn aangegrepen om de feitelijkheid van het gebeuren te ontcrachten' (THEOLOGIA REFORMATA, jaargang 46, no. 1, p. 20).

Hier wreekt zich naar mijn mening het opereren met het begrip 'metaforie'. Van een taalkundige categorie (beeldspraak, vergelijking) is het opgerekt tot een hermeneutische categorie, waarmee de aard van een complete passage wordt getypeerd, zonder dat de desbetreffende passage direct zo herkenbaar is. Dat de bijbelse geschiedschrijving afwijkt van de modern-wetenschappelijke, is het punt in geding niet. 'Notariële precisie' ontbreekt. Ook van het taalkundige stijlmiddel van de metaforie wordt gebruik gemaakt. Maar dat is wat anders dan om een passage die zich aandient als weergave van een historische gebeurtenis, als geheel metaforisch op te vatten. Die stap zie ik De Bruijne steeds weer maken. En die maak ik niet met hem mee. Omdat (ik weet dat ik in herhaling val) wat zich - mijns inziens - aandient als een kennelijke beschrijving van feitelijkheden, zo ook gelezen dient te worden. Het gaat mij *om de klaarlijkheid!*

Genesis 1

Ik ga niet op alle onderdelen van De Bruijnes reactie even uitgebreid in. Als het gaat om eventuele exegetische vergissingen bij Paulus, blijf ik bij wat ik daarover in het aprilnummer van ons blad gezegd heb. Bij auteurs, geleid door de Geest van God, acht ik - bij wijze van geloofsa-priori - dergelijke vergissingen uitgesloten.

De Bruijne geeft duidelijkheid ten aanzien van de bijdrage van drs. J.J.T. Doedens over Genesis 1. Op een onderdeel plaatst hij voorzichtig een kanttekening. Meer dan Doedens laat uitkomen, vraagt De Bruijne aandacht voor het feit dat 'onze week' op de één of andere manier teruggaat op 'Gods scheppingsweek'. In het kader van zijn eigen bijdrage vind ik deze kanttekening herkenbaar. Bij De Bruijne blijft er in de metafoor - hoe dan ook - een lijntje naar de feitelijkheid lopen, al is het ook indirect. Maar ik noteer dat - afgezien van deze kanttekening - De Bruijne Doedens' artikel een goede illustratie vindt van de methode die hij voorstaat. Het exegetisch voorstel van Doedens zou vallen binnen het kader van een gereformeerde omgang met de Schrift en verdient open overweging.

Dat laatste is voor mij zeer de vraag. Bij de bijdrage van Doedens over Genesis 1 heb ik in het maartnummer van ons blad al enkele kritische kanttekeningen/vragen geplaatst. Bij Doedens zie ik de beschreven werkelijkheid verdwijnen achter het verhaal, nog sterker dan in De Bruijnes eigen bijdragen. Dat betekent dat mijn bezwaren tegen De Bruijne door een vergrootglas gelden voor Doedens. Ik raak er steeds meer van overtuigd, dat deze weg van de metaforie binnen de gereformeerde hermeneutiek een onbegaanbaar pad is. Begrijpt u mij goed, ik zet geen vraagtekens achter de confessionele integriteit van De Bruijne (of van Doedens). Maar ook met integere bedoelingen kun je je vergissen.

Relatief?

Is het sop de kool wel waard? Of de verwijzing naar de geschiedenis nu direct of indirecter is, de strekking van een gedeelte blijft vaak gelijk, merkt De Bruijne op. Met andere woorden, het verschil is maar relatief. De uiteindelijke uitleg wordt er niet anders van.

Die zinsnede heeft mij verbaasd, juist uit de pen van De Bruijne. Ik lees aan het slot van zijn tweede bijdrage in WOORD OP SCHRIFT: 'Een eventuele metaforische hantering van geschiedenis vormt een tweede laag bovenop de letterlijke intentie, die als onderlaag daarvoor juist onmisbaar is' (p. 194). Inderdaad. Anders komt het verhaal in de lucht te hangen. Met alle gevolgen voor de uitleg. Voor de geestelijke zin is de letterlijke zin richtinggevend. Graag verwijs ik weer naar het boek van prof. Van Bruggen, HET KOMPAS VAN HET CHRISTENDOM, p. 167v.

Kortom, ik denk dat we hier niet van een relatief verschil moeten spreken. Laat de Schrift zelf beslissen over haar uitleg. Daarover zijn we het eens. Over het *hoe* (en dan ten aanzien van de problematiek van metaforische elementen binnen een letterlijke context) lijkt me het laatste woord nog niet gezegd. Ik hoop dat het gesprek in breder kring zal worden voortgezet. Wat mij betreft zijn de vragen en bezwaren meer toe- dan afgenomen. Ook dat moeten we in Gods kerk hardop tegen elkaar kunnen zeggen, zonder elkaar af te schrijven. Met grote woorden over een ander is de discussie niet gebaat. Tegelijk, het gaat wel om een grote *zaak*: om het lezen en verstaan van het Woord van God. Daar kun je niet alert genoeg op zijn!